

ABSTRACT

Vladár Gábor

AZ 1MÓZ 2,24 ÉRTELMEZÉSE JÉZUSNÁL ÉS AZ ÉRTELMEZÉS MAI TENDENCIÁI

This short lecture will explore how Genesis 2:24 (“Therefore a man leaves his father and his mother and clings to his wife, and they become one flesh.”) has received non-traditional interpretation in Genesis commentaries over the last hundred years. Jesus referred to this text as the basis for marriage (Mk 10:7, 8; Mt 19:5), as traditional theological thought has viewed it the same way. According to contemporary commentaries on Genesis, however, Genesis 2:24 is not “The Magna Carta” of the institution of marriage but a passage about the elemental attraction of man and woman to each other, which is the result of their creation. This presentation will try to reveal the background of this new exegetical perspective.

KEYWORDS: marriage, affection, Genesis, communion, male-female

A rövid előadás arra keresi a választ, hogy az 1Móz 2,24 szövege („Ezért hagyja el a férfi apját és anyját, ragaszkodik feleségéhez, és ezért lesznek egy testté”) miként kapott a hagyományostól eltérő értelmezést az utóbbi száz év Genézis-kommentárjaiban. Jézus még a házasság alapjaként hivatkozott erre a textusra (Mk 10,7.8; Mt 19,5), miként a hagyományos teológiai gondolkodás is így tekint rá. Korunk Genézis-kommentárjai szerint azonban az 1Móz 2,24 nem a házasság intézményének „magna chartája”, hanem férfi és nő egymás iránti, teremtettségéből adódó, elementáris vonzódásáról szóló lokus. Az előadás ennek az új egzisztenciális látásmódnak a hátterét igyekszik feltárni.

A szíves meghívást azzal is megköszönöm, hogy elmondom: előadásom kidolgozására a konferencia tematikája készített. Magától értődő volt számomra, hogy a Gen 2,24 a házasság intézményének „magna chartája”.

A Magyarországi Református Egyház és a Doktorok Kollégiuma által szervezett, a teremtségi rendről szóló vitanapra¹ készülve szembesültem azzal a ténnyel, hogy a mai ószövetségi exegetikai látásmód szerint a lokus nem a házasság intézményéről szól, hanem „csupán” a férfi és nő egymás iránti, teremtettségükből adódó, elementáris vonzódásáról.² A szerelem–házasság–szexualitás bibliai szemléletének tárgyalásakor azonban a szakirodalomban ismételen előkerül a Gen 2,24 mint döntő fontosságú bibliai megerősítés: „Ezért hagyja el a férfi apját és anyját, ragaszkodik feleségéhez, és ezért lesznek egy testté” (RÚF fordítás). Jézus is a válással kapcsolatban idézi ezt a helyet, egyértelműen a házasság kontextusába helyezve (Mk 10,7k.par). Mindez arra int, hogy a lokus összbibliai kiértékelésekor érdemes figyelembe vennünk az Újszövetségben előforduló idézéseket is (Mk 10,5-9.par; 1Kor 6,16; Ef 5,31). Itt viszont feltűnő, hogy Jézus, illetve Pál apostol érvelésében (itt eltekintek az Ef bevezetéstani problémáitól) házasság és válás kérdésének megítélésekor éppen a Gen 2,24-nek lesz döntő jelentősége. Rövid előadásomban nem a szerelem–házasság–válás témakörének újszövetségi megítélésével kívánok foglalkozni, hanem – konferenciánk programjától ösztönözve – megkísérlem felkutatni, mi állhat a Gen 2,24 értelmezésének egymásnak ellentmondó változásai mögött.

I.

Klaus Westermann kiváló heidelbergi ószövetséges nagy Genézis-kommentárját³ tanulmányozva derül fény arra, hogy H. Gunkel 1901-ben megjelent, de azóta több kiadást megért Genézis-kommentárjában jelentkezik először az az új értelmezés, miszerint a Gen 2,24 témája nem a házasság. Gunkel ezt írja: a Gen 2,18-24 mint „etiológiai mítosz” csupán a nemek közötti szerelemre utal, de nem beszél ’házasságról’, sem a monogám házasság mintaszerű voltáról. Isten csak azért teremt *egy* asszonyt, mert ő fölöslegeset nem alkot: az egész emberiség létrejöttéhez elegendő egy férfi és egy nő. A mítosz nem ideálokat kíván felmutatni (és itt korának idealista exegétájára, Dillmannra⁴ utal), hanem a valóságot értelmezi.⁵

Gunkel egzegézisében nyilván a természetesség, az ésszerűség áll az idealizmus (Dillmann) egzegézisével szemben. Ez a századfordulón valóban aktuális szellemtörténeti front

1 Budapest, Zsinati Székház, 2022. február 10.

2 Vö. KARASSZON István: ’Teremtségi rend és nemi identitás’. Ószövetségi perspektívák, in *A Magyarországi Református Egyház Doktorok Kollégiuma előzetes anyaga a ’teremtségi rend és nem i identitás’ tárgykörében a MRE Zsinatának 2021. október 25-i ülésére*, összeállította a szekciók bevonásával a DK elnöksége, Kézirat.

3 WESTERMANN, Klaus: *Genesis*, Neukirchen, Neukirchener Verlag, *Biblische Kommentar Altes Testament 1*, 1976, 306, 321.

4 Dillman, Chr. Fr. A. (1823-1896) ószövetséges és orientalista. Vö. Dillmann, in *Pallas Nagy Lexikona*, 5. kötet, Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., 1893, 316.

5 GUNKEL, Hermann: *Genesis*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, *Handkommentar zum AT*, 1922, 13.: „er [ti. der ätiologische Mythus] redet nicht von der ’Ehe’... auch davon, dass er die Eine als normal hinstellen wolle, ist nicht die Rede; vielmehr schafft Gott nur ein Weib, weil er nicht überflüssiges tut: ein Mann und ein Weib können die ganze Menschheit zeugen... Der Mythus stellt nicht Ideale hin (Dillman), sondern er will Tatsachen erklären.”

volt.⁶ Gunkel ezirányú gondolatai ismételten megjelennek azután Westermann kommentárjában. A szerző kifejezetten hangsúlyozza, hogy a házasság intézményét nem vonja bele a Gen 2,18-24 magyarázatába. Azt mondja, itt „őstörténeti eseményről” („urgeschichtliches Geschehen”) van szó (317), férfi és nő egymás iránti elementáris vonzódásáról. Ezt azonban – Gunkellel ellentétben – nem a szexualitás felől értelmezi (318).⁷

Természetesen Westermann nem szerelem és házasság jól ismert, ősi feszültségére kíván ezzel utalni (szerelem házasság nélkül/házasság szerelem nélkül). Növeli zavarunkat, hogy – amint ismeretes – a bibliai héber nyelvben a házasság intézményére nincs is külön szó, illetve a h. *börít* szolgál megnevezésül. A Szentírásba a LXX-val, illetve a görög nyelvvel került be önálló fogalomként. Ez a nyelvi-fogalmi hiányjelzés azonban önmagában még nem jelent semmit, hiszen köztudott, hogy a nemek kapcsolatát, a házasságot minden egyes ókori kultúra szigorú szokásrenddel és tabukkal szabályozta. Nyilván Westermann sem vitatja, hogy a 'jahvista' alapírat ismerte a házasság intézményét, és hogy a családi kötelék a társadalom középpontjában állt, és ennek egyik legfontosabb védőbástyája éppen a házasság intézménye volt. Talán éppen emiatt nem hangsúlyozza a szerelmet, mert tudja, hogy itt a családi, a szociális, gazdasági stb. elemek is nagyon fontosak. De éppen ennek ismeretében feltűnő – mondja – a Gen 2,24, ahol elsősorban nem az élet továbbadásáról, nem a házasság intézményéről van szó, hanem férfi és nő egymás iránti szeretetének egészen különleges és sajátos méltatásáról.⁸

De miért nem gondolhatunk itt házasságra? Gunkel még utalgatott rá, amit egyébként Westermann fel is ró neki (317). Westermann szerint az „elhagyja/ragaszkodik” (*dábaq*) kifejezések értelmében a férfi ugyan a szeretetre alapozott szilárd életközösségre lép az asszonnyal (318), de itt nem a házasságra és nemiségre kell gondolnunk. Egyébként Westermann korábban maga is másképpen gondolkodott e hely értelméről. 1957-ben még ezt írta: „Mindkét teremtéstörténetben a házasság az alapja az ember közösségi életének... A Biblia szempontjából nézve egyáltalán nem igazolható, hogy Isten szerint a nőtlenség (a házasság tagadása) magasabb rendű, mint a házaselet... Az ember közösségi életének jövője szempontjából sok függ attól, hogy a Bibliának a házassággal kapcsolatos egyértelmű szavait az ember minden közösségi életének alapformájaként ismét komolyan veszik-e”.⁹

Részeredményként leszögezhetjük: a szülők elhagyása és az asszonyhoz való ragaszkodás (*dábaq*) új kapcsolatot, a házasság mint a család kezdetét jelenti. Meglehet, hogy

6 Ld. a korszellemhez pl. a *Cigánybáró* című bécsi operett (J. Strauss) égi szerelme („Die Liebe, die Liebe ist eine Himmelsmacht”) és Freud szerelemértelmezése közötti különbséget: a szerelem nem mennyei hatalom, hanem libidó, amely az emberi lélek pincéjének sötétjében lakozó állati ösztön. Nota bene: az operett és a freudi elmélet is Bécsből indult diadalútjára!

7 Hasonlóan érvel egyébként G. von Rad is a Genézis-kommentárjában, vö. VON RAD, Gerhard: *Das erste Buch Mose*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, *Das Alte Testament Deutsch 2/4*, 1953, 68.: „der urgewaltige Drang der Geschlechter zueinander.”

8 Uo., 318.: „Es ist erstaunlich, dass in diesem Wort die elementare Kraft des Zueinander-Hingezogeneins von Mann und Frau als mit dem Geschaffensein gegeben und in ihm begründet dargestellt wird, nicht primär die Pfortpflanzung und auch nicht die Institution der Ehe als solche. Die Liebe von Mann und Frau erhält hier eine einzigartige Würdigung.”

9 Vö. WESTERMANN, Klaus – GLOEGE, Gerhard: *A Biblia titkai. Bevezetés a Bibliába*, ford. TÓTH Károly, Budapest, Kálvin Kiadó, 1997, 21.

a lényeg valóban nem a 19. és 20. századi „én–te” kapcsolat (M. Buber), hanem a kiválás a régi közösségből, hogy új közösség jöhessen létre (házasság, család). Az ókorban azonban ez a ragaszkodás az „asszonyhoz” csakis a feleség iránti érzelem lehetett. A személyes szuffixum funkciója itt sem lehet más, mint az „apja–anyja” kapcsolat esetében. Westermann ugyan joggal hárítja el Fr. Delitzsch és A. Dillmann „monogámia”-értelmezését, de a házassággal mint intézménnyel szembeni polémia talán mégiscsak a szövegértelem leszűkítése.¹⁰ Szerinte az elbeszélés „kulturális stádiumként” tükrözi, hogy az ember embervolta szempontjából mikor lett tudatosabb az asszony nagy jelentősége. De hogyan lehetséges ez tudatosság a házasság intézménye nélkül? Úgy véli, az ószövetségi házasságmodellben a szerelem nem jön elő olyan intenzitással, mint ahogyan azt itt a „vonzódás” (*dábaq*) fogalma kifejezi.

Mit jelenthet akkor az „elhagyás/ragaszkodás” (*dábaq*) és az „egy-testté-válás” (*chajab* bászár *'echad*) kifejezés? A *dábaq* állhat erős szexuális kontextusban (vö. Gen 34,3; 1Kir 11,2), az „egy testté létel” viszont nem feltétlenül korlátozódik a szexualitásra. A *dábaq*ban van individuális vonás, a *chajab le-bászár 'echad* pedig inkább új rokonsági kapcsolatrendszert fejezhet ki: „ez a testemből való test, csontomból való csont” (23. v.).¹¹ Nyilvánvaló tehát, hogy a férfi és nő az ószövetségi házasságértelmezésben is megmarad az egymáshoz illő, egymást segítő társak feszült egységében, a partneri kapcsolat kioldása az ószövetségi kor társadalmi/jogi dimenzióiból pedig nagy valószínűséggel inkább modern kori absztrakció. Az intézménynek ilyen fajta negatív értékelése nem lehet az utolsó szó.

II.

Feltűnő, hogy az újszövetségi recepcióban a Gen 2,24 „egy testté lenni” formulája egyértelműen a házasság, illetve a szexualitás kontextusában fordul elő: a Mk 10,7par szinoptikus válási perikópájában, Pálnál pedig a prostitúcióval összefüggésben (1Kor 6,12–20). Sajátos viszont a Gen 2,24 idézése az Ef 5,31-ben.¹²

10 WESTERMANN: *Genesis*, 317.

11 Vö. Uo., 315.; A 2,23 „csontomból való csont” és „testemből való test” kifejezése egyébként a szoros szociális kapcsolatra, a vérrokonságra, a törzshöz tartozásra utal (pl. Gen 29,14; 37,27; 2Sám 5,1; 19,12; 1Krn 11,1; Neh 5,5). Hans Walter WOLFF (*Az ószövetség antropológiája*, ford. BLÁZI György, Budapest, Harmat – PRTA, 2001, 53.) egyenesen a „rokonság” jogi terminusának nevezi a kifejezést. Klaus BERGER – Christine NORD (*Das Neue Testament*, Frankfurt – Leipzig, Insel Verlag, 1999.) így fordítja a Mk 10,7 és Mt 19,5 verseit: „...die beiden bilden eine neue Sippe...”. Ld. még SCHWEIZER, Eduard: *sarks*, B. Fleisch im AT, in KITTEL, Gerhard – FRIEDRICH, Gerhard (hg.): *Theologische Wörterbuch zum Neuen Testament*, Band VII, Stuttgart, Kohlhammer, 1966, 105–109.

12 Hasonló a helyzet a rabbinikus irodalomban is. (Ld. ehhez ZIMMERMANN, Ruben: „...und sie werden ein Fleisch sein”. Gen 2,24 in der frühjüdischen und frühchristlichen Rezeption, in VON DOBBELER, A. (hg.): *Religionsgeschichte des Neuen Testaments: Festschrift für Klaus Berger zum 60. Geburtstag*, Tübingen – Basel, A. Francke, 2000, 552–568.) Itt viszont feltűnő, hogy bár a halakha nagy teret szentel a szexuális erkölcs és a házasság/válás kérdésének (ilyen pl. a 3. misna traktátus: „Násim” = „Nők”), ennek ellenére a Gen 2,24-re ritkán történik hivatkozás. Vö. MORITZ, Thorsten: *A profound Mystery. The Use of the OT in Ephesians*, Leiden, Brill, *Supplements to Novum Testamen-*

a) A Mk 10,6-12 és a Mt 19,4-9 szakaszában Jézus a Gen 1,27 és 2,24 kombinációs idézetével arra utal, hogy a házastársak a teremtés kezdetétől együvé tartoznak. Férfi és nő az Isten által alkotott új egységben él, ezért ember nem választhatja szét ezt az egységet. A *mia sarks* kifejezés, amely klimaktikusan a kijelentés végén jelenik meg, a házasságra mint két ember, a férfi és a nő egységére vonatkozik. Még ha a testi dimenziót bele is érti a zsidó szemléletmód a Mk 10 és Mt 19 perikópájába,¹³ bizonyos, hogy itt nem ez áll az előtérben, hanem az Isten által eredetileg gondolt, a férfi és nő közötti közösség szétszakíthatatlan egysége. A házasságnak ez a teremtésteológiai megalapozása érvényteleníti a Deut 24,1 kijelentését.

b) Az 1Kor 6,16-ban egyértelműen szexuáletikai kontextusban jelenik meg a Gen 2,24. Az apostol arra a kérdésre válaszol: szabad-e paráznával szexuális kapcsolatba lépni (nyilván a 6,12 „mindent szabad nekem” jelszavának konkretizálásaként). A ’Krisztus teste’ páli fogalomnak a Gen 2,24-gyel való egybekapcsolása egészen sajátos. Pál számára a Gen 2,24-ben leírt „egy-test-közösség” nem csak a házasságon belül lehetséges, hanem a paráznával való közösségen belül is. Ismeri a lokus LXX-beli szexuális értelmezését, amely elsősorban a *kollasthai* ige másodlagos jelentésében mutatkozik meg.¹⁴ Gondolatmenetét ez a kulcsfogalom fogja egybe: férfi és parázna = „egy test” /16a) – a hívő és Krisztus = „egy lélek” (17.v.), az összekötő kapocs pedig a Gen 2,24-ben előforduló *kollasthai*. Pál a Gen 2,24-et nem teremtésteológiai érvenként használja. Inkább azt hangsúlyozza, hogy a paráznával való közösség – a maga kötőerejénél fogva (*kollasthai*) – átfogó „egység”-élményhez vezet (*mia sarks/hen sóma*). A paráznával való közösség a szabad embert a paráznával egy testté teszi, és így a maga

tum 85, 1996, 121–133, 127.: „...surprising is the lack of recourse to Gen 2,24 in these debates.” Csak a bSan 58ab és BerR 18,25 hivatkozik rá, mindkettő a házasság összefüggésében. Vö. STRACK, Hermann – BILLERBECK, Paul: *Das Evangelium nach Matthäus erläutert aus Talmud und Midrasch*, München, C. H. Beck, 1926. A Mt 19,5-höz ld. „Gen 2,24 in der Halakha”, in Uo., 802–803.

13 A Gen 2,24-ben előforduló *kollaó* igének (a h. dábaq megfelelője) eredetileg nincs szexuális jelentése. Ld. ehhez bővebben a 14. sz. lábjegyzetet. A Mt 19,5 szövege annyiban tér el a Gen 2,24 LXX-szövegétől, hogy az ottani *proskolléthetai* helyett *kolléthetai té gynaiki autou* áll (a LXX-variáns szerint idézi a jobb szövegtanúk alapján az Ef 5,31 és a textus receptus szerinti Mt 19,5).

14 A *kollasthai* ige elsődleges jelentése (med.-pass.): „odatapadni”, „csatlakozni”, „kapcsolatba lépni vkivel” (vö. pl. ApCsel, 5,36; 8,29). De Karl Ludwig SCHMIDT (*kollaó/proskollaó* in KITTEL, Gerhard – FRIEDRICH, Gerhard (hg.): *Theologische Wörterbuch zum Neuen Testament*, Band III, Stuttgart, Kohlhammer, 1966, 822.) kimutatta, hogy a kifejezés a „szoros, bensőséges kapcsolatot ápolni” jelentés miatt a „nemi kapcsolatba lépni valakivel” értelmében vett intim kapcsolatot is jelentheti, tekintettel arra, hogy ez a „kapcsolódás” elsősorban a házasság összefüggésében volt használatos (pl. Mt 19,5). Ez a jelentésbővülés már a LXX-ban megjelenik. A JSírak 19,2-ben is ebben a kibővült jelentésben áll (paráznával való érintkezés): *ho kollómenos pornais*, bár a Magyar Bibliatársulat által kiadott, 1998-ban megjelent fordítás eltakarja ezt a jelentést. K. L. Schmidt utal a Gen 2,24 halakhabeli idézésére (bSan 58b) is, ahol a sensus sexualis szerinte egyértelműen kimutatható. Érdekes, hogy VARGA Zsigmond (*Görög–magyar szótár az Újszövetség irataihoz*, Budapest, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1992.) s. v. *kollaó* tárgyalásakor figyelmen kívül hagyja ezt a jelentésmezőt: a Mk 10/Mt 19-et nem is említi, az 1Kor 6,16 esetében pedig nem utal szexuális kapcsolatra, noha ez itt kézenfekvő volna. Vö. SCHRAGE, Wolfgang: *Der erste Brief an die Korinther*, Band 2, *1Kor 6,12-11,16*, Neukirchen, Neukirchener Verlag, *Evangelisch-Katholische Kommentar zum Neuen Testament VIII/2*, 1995, 26k.

hatalmába keríti. E kapcsolattal azonban összeegyeztethetetlen, illegitim konkurencia alakul ki, amely a testet – a pneumatikus közösségen túl – a paráznával való testi közösségbe is bevonja. A parázna – akarva-akaratlanul, stilizált alakban – az Úr konkurensévé lesz. A hívőnek ezért a Krisztus-test tagjaként radikálisan el kell fordulnia a paráznától, mivel a „vegyes házassággal” (vö. 1Kor 7,12-16) kapcsolatban megfogalmazott „offenzív szentség/tisztaság” a *porneia* területén nem érvényes.¹⁵

c) Az Ef 5,21-33 a házastársak egymás közötti kapcsolatával foglalkozik. A férfi és nő közötti kapcsolatot a szerző a Krisztus és egyháza kapcsolatával állítja párhuzamba. A 22–24. v-ben a ’fő és a test’ metafora jelenik meg, a 25–27. v-ben a feleség szeretete a téma, a 28–32. v-ben pedig a ’test és a tagok’ metaforika összefüggésében, mintegy lezárásképpen, feltűnik a Gen 2,24, mellette (áttételesen) a Lev 19,18 is (33. v.). Így a Gen 2,24 idézete teljesen a Krisztus és egyháza relációra vonatkozik, és ezáltal a gondolatmenet csúcspontját jelenti. A szakasz Istennek az első emberpár egységéről mondott ószövetségi kijelentését *mysterion*ként, Jézus és az egyház egységében beteljesedett prófétai utalásként értelmezi (5,31: „ez a titok – vagy: ez a titokzatos kinyilatkoztatás – igen nagy: én ezt a magam részéről Krisztusra és az egyházra értem”). A bűnesetben megromlott férfi–nő kapcsolat az Ef szerzőjének bizonyásgátétele szerint Krisztusnak és egyházának egységében gyógyul. Mivel a férj/vőlegény metafora itt Krisztusra vonatkozik, ezért a „szülők elhagyása” Krisztusnak a 25. v-ben leírt, az egyházért végzett „önátadásaként” értendő, amely nyilván Jézus engesztelő halálával azonos.¹⁶

*

Összegzés

Egyértelmű, hogy a Gen 2,24 jelentése árnyaltabb megközelítést igényel, bevonva a LXX-t és az Újszövetséget is az értelmezésbe. Nyilvánvaló, hogy a LXX a *dábaq* ige és az „egy test” jelentésbővítő olvasatát csak azért alkalmazhatta, mert e kifejezések eredetileg is nyitottak lehettek ebben az irányban. Az Újszövetség a Gen 2,24-et idézve már a LXX-nak ezt az új értelmezését követi a Mk 10,6-12/Mt 19,4-9, az 1Kor 6,16 és az Ef 5,31 esetében. A Mk 10par idézeteinek a kontextusa eltér ugyan az 1Kor 6,16 és Ef 5,31 kontextusától, e két utóbbi hely közötti sajátos párhuzam azonban nyilvánvaló.

15 Vö. ZIMMERMANN: i. m., 562.

16 Vö. BALTENWEILER, Heinrich: *Die Ehe im Neuen Testament*, Zürich – Stuttgart, Zwingli Verlag, *Abhandlungen zur Theologie des Alten und Neuen Testaments* 52, 1967,231–233.